УДК 343.8

О. І. Богатирьова,
кандидат юридичних наук,
Поліцейська фінансово-правова академія

ОСОБЛИВОСТІ ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ, ЩО ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ, НЕ ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

У статті розглядаються ті засоби виправлення та ресоціалізації, що застосовуються до засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі.

Ключові слова: *засоби виправлення та ресоціалізації, покарання, не пов'язані із позбавленням волі, засуджений, кримінально-виконавча інспекція.*

The article discusses the means of correction and resocialization, applicable to prisoners serving sentences not related to imprisonment.

Keywords*: the means of correction and re-socialization, punishment other than imprisonment, convicted, criminal executive inspection.*

Засоби виправлення та ресоціалізації засуджених, які законодавчо закріплені у ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК), застосовуються, у першу чергу, з урахуванням виду покарання [1]. Із дванадцяти існуючих видів покарань два лише позбавляють засудженого волі, інші десять – не пов'язані із позбавленням волі. Але як в теорії, так і на практиці засоби виправлення та ресоціалізації засуджених вивчаються однобічно і лише у призмі покарання у вигляді позбавлення волі. Як наслідок, вищезазначені засоби, що мають застосовуватися і до засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі, залишаються недостатньо дослідженими. Це одночасно призводить і до необізнаності у даному питанні практичних співробітників Державної кримінально-виконавчої служби України, які безпосередньо працюють з такими засудженими.

Метою цієї статті є визначення тих засобів виправлення та ресоціалізації, що de facto застосовуються до засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі і спроба обґрунтувати неможливість впровадження деяких із них до зазначеної категорії засуджених.

Певний внесок у дослідження проблем виправлення і ресоціалізації засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі у кримінально-виконавчій сфері, зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Л.В. Багрій-Шахматов, В.А. Бадира, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, О.В. Беца, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, Ю.В. Баранов, Т.П. Бутенко, Н.І. Вишневська, М.І. Гуцал, М.Я. Гуцуляк, А.В. Губенко, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, В.О. Меркулова, М.С. Рибак, Г.О. Радов, А.Х. Степанюк, В.П. Севостянов, Б.М. Телефанко, В.М. Трубников, С.Я. Фаренюк, С.В. Царюк, С.І. Халимон, С.Х. Шамсунов, С.М. Школа, І.Б. Ускачова, І.С. Яковець та ін.

© Богатирьова О.І., 2015

Одразу необхідно зазначити, що під покараннями, не пов'язаними із позбавленням волі, у даній статті ми будемо розуміти лише ті три види (виправні роботи, громадські роботи та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), які виконує кримінально-виконавча інспекція. Інші її функції, що також переплітаються з засобами виправлення та ресоціалізації, не розглядатимуться.

Здійснюючи аналіз основних засобів виправлення та ресоціалізації, що застосовуються до засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі, необхідно, у першу чергу, уточнити понятійний апарат для істинного розуміння зазначених термінів. Розпочнемо з розгляду дефініції «виправлення», оскільки вона на відміну від терміна «ресоціалізація», була закріплена ще у попереднику КВК України – Виправно-трудовому кодексі України.

Проте законодавче визначення поняття виправлення дано лише у 2004 році, коли у ст. 6 КВК вказали, що виправлення засудженого – це процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. А наука кримінально-виконавчого права розглядає виправлення як один із напрямів діяльності органів і установ виконання покарань, який сприяє вихованню у засуджених соціально адекватних якостей, відновленню та розвитку соціально корисних зв'язків і відносин, і тлумачить можливість виправлення лише шляхом двох взаємопов'язаних складових: 1) період відбування покарання засудженим, 2) період після звільнення від покарання засудженого [4, с. 595–596]. Начеб то все зрозуміло, якщо це стосується засудженого, який відбуває призначене покарання в арештному домі, кримінально-виконавчій установі чи спеціально-виховній установі. До нього і справді можливо застосувати необхідні засоби для його виправлення. А як же бути з особами, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі? Чи можливо здійснити їх повноцінне виправлення за таких умов?

Щодо терміна «ресоціалізація», він уперше був законодавчо закріплений лише у 2004 році у Кримінально-виконавчому кодексі України і передбачає свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільств; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві. Якщо виходити з етимології поняття «ресоціалізація» (від лат. re... – префікс, що вказує на повторну, поновлювану дію, і socialisation – усуспільнення, від. socialis – суспільний), то під ресоціалізацією у сфері виконання покарань необхідно розуміти процес підготовки засудженого до повернення у суспільство, що ґрунтується на відновленні позитивних зв'язків, відносин і розвитку у засудженої особи соціально корисних якостей. О.І. Осауленко називає ресоціалізацію процесом формування у особи позитивних рис та якостей, які сприяють поважному ставленню до людини, суспільства, праці, норм моралі, звичаїв, традицій та стимулюють правослухняну поведінку, тобто ресоціалізація у такому розумінні є своєрідним змістом процесу виправлення [5, с. 60–61].

Дослідники вкладають у зміст понять виправлення та ресоціалізація різні за змістом нюанси, що призводить до невиправдано великої кількості трактувань та інтерпретацій їх сутнісних характеристик. Одночасно це породжує плутанину і непорозуміння серед практичних працівників. А тому необхідно дійти до єдиного розуміння цих понять і користуватися остаточно правильним тлумаченням.

Щодо засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі, то, на наше переконання, до них можна застосовувати лише термін виправлення. Аргументуючи свою позицію, ми спираємося на визначення ресоціалізації, яке наведено у ст. 6 КВК України і виходимо від протилежного. Отже, засуджені, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі, під час відбування покарання залишаються у суспільстві і є його повноправними членами, а тому у них і не виникає потреби повертатися до життя у суспільстві.

Покарання, не пов'язані з позбавленням волі, дозволяють залишити засудженого у суспільстві і дати йому можливість свідомо доказати своє виправлення, не втративши при цьому соціально корисних та родинних зв'язків. А також зазначена позиція відповідає і ст. 50 Кримінального кодексу України [2], де вказано, що метою покарання є виправити засудженого, а не ресоціалізувати чи соціалізувати його. Але це питання дуже широке і воно потребує окремого комплексного дослідження.

У зазначеній статті ми будемо користуватися законодавчо закріпленими на сьогодні термінами виправлення і ресоціалізація. Отже, перейдемо беспосередньо до розгляду саме тих засобів виправлення і ресоціалізації, що фактично застосовуються до засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі.

Стаття 6 КВК України до засобів виправлення та ресоціалізації засуджених відносить: встановлений порядок виконання і відбування покарання (режим), суспільно-корисну працю, соціально-виховну роботу, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив. Саму статтю 6 КВК України законодавець називає «Виправлення та ресоціалізація засуджених та їх основні засоби», далі у ч. 3 вищезазначеної статті здійснюється перелік лише тих засобів, які він відносить до основних, щодо до додаткових, то їх назва і зміст не уточнюється не лише у подальших статтях Кримінально-виконавчого кодексу України, але й у інших, пов'язаних із ним документах кримінально-виконавчого законодавства. А оскільки зазначені засоби є єдиними законодавчо закріпленими, то відповідно слово основні є зайвим у ч. 3 ст. 6 КВК України та й у самій назві статті.

Перший засіб – режим, тобто встановлений порядок виконання і відбування покарання. Він застосовується до усіх категорій засуджених, у тому числі і до тих, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі. Основні правові норми щодо режиму засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі, закріплені у КВК України та Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань [3]. Маємо зауважити і не погодитися з науковцями, які такий засіб виправлення та ресоціалізації як встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим) тлумачать спираючись лише на ст. 102 КВК України. У зазначеній статті і справді розглядається режим, але з конкретним уточненням про місце його застосування – у виправних і виховних колоніях. Тому дане тлумачення буде неповне через те, що на осіб, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавлення волі, також розповсюджується відповідний порядок виконання та відбування покарання.

Наступний засіб – суспільно корисна праця. Під суспільно корисною працею засудженого до позбавлення волі розуміється його трудова діяльність, що спрямована не лише на створення матеріальних благ, а й прищеплення бажання працювати після звільнення, а також мати певні навички з елементарної професії. Глава 18 КВК України передбачає лише порядок і умови праці засуджених до позбавлення волі і це зрозуміло, бо застосування даного засобу до засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі, не видається можливим. А основний зміст такого виду покарання, як громадські роботи вже полягає у виконанні засудженими у вільний від основної роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт.

Вказуючи суспільно корисну працю як один із основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, стаття 6 КВК, на жаль, не зазначає, що ця праця має бути оплачуваною, що призводить до певної прогалини у кримінально-виконавчому законодавстві. Оскільки ч. 5 ст. 119 Особливої частини КВК України конкретизує ст. 6 Загальної частини і сформульована лише як уточнення:

«Засуджені можуть залучатися без оплати праці лише до робіт з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством».

Соціально-виховна робота як третій засіб виправлення та ресоціалізації засуджених. КВК роз'яснює чим являється соціально-виховна робота лише щодо засуджених до позбавлення волі. І у ст. 123 зазначає, що вона спрямована на формування та закріплення у засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів. Застосовувати даний засіб можливо і необхідно також щодо засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі. Соціально-виховна робота щодо даної категорії засуджених може проводитися у формі морального, правового та естетичного виховання шляхом проведення відповідних лекцій, бесід, видачі брошур, направлення на тематичні семінари тощо.

Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених – це такий засіб виправлення та ресоціалізації, який мав би застосовуватися працівниками інспекції до засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі, особливо неповнолітніх, але, на жаль, інспектори не мають жодних правових важелів, щоб змусити навчатися цих засуджених.

Громадський вплив – це, на нашу думку, один із усіх засобів який є найбільш ефективним для засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі. Реалізувати зазначений засіб можливо у співпраці з релігійними об'єднаннями, громадськими організаціями та благодійними фондами. І на сьогодні вже зроблено не мало. Кримінально-виконавча інспекція активно використовує потенціал державних та громадських організацій, які беруть участь у процесі виправлення та ресоціалізації засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. За даними Державної пенітенціарної служби України, щороку до роботи з особами, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції, залучається близько 363 громадських організації; 255 релігійних організацій. Уже традиційною є взаємодія інспекції з неурядовими організаціями такими як: Міжнародне товариство Червоного Хреста, Всеукраїнська благодійна організація «Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ/СНІД», Благодійний центр соціальної реабілітації для осіб, залежних від наркотиків та алкоголю «Ковчег», Всеукраїнське фізкультурно-спортивне товариство «Колос» та інші.

У Києві шведською неурядовою організацією «Конвіктус» відкрито Громадський центр для ВІЛ-позитивних осіб та осіб, залежних від наркотиків, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції. У Центрі щовівторка проводиться «гурток живопису», щочетверга – вечірній перегляд кінофільмів, щоп'ятниці – група взаємодопомоги для наркозалежних. Відвідувачі отримують консультації психолога, юриста та нарколога.

Станом на 01.07.2011 року послуги неурядових організацій отримала 61 тис. засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, яким надавалася медична та юридична допомога, психологічні консультації, притулок, сприяння в оформленні документів та працевлаштуванні. Засуджені залучались до участі у культурно-масових заходах та спортивних змаганнях. Підтримку надають і громадські ради як постійно діючі консультативно-дорадчі органи, що створені при кожному територіальному органу управління. Робота триває, кримінально-виконавча інспекція не стоїть осторонь і цьому підтвердженням є тісна співпраця із спостережними комісіями, на засіданні яких піднімаються питання щодо вирішення різносторонніх проблем засуджених, у тому числі їх працевлаштування та надання за можливості необхідної допомоги.

Хотілося б додати, що всі засоби виправлення та ресоціалізації дуже тісно взаємопов'язані між собою та переплітаються під час усього строку відбування покарання засудженим. Як приклад, громадський вплив інколи проявляється у проведенні соціально-виховної роботи, соціально-виховна робота спрямована на підвищення загальноосвітнього і культурного рівнів засудженого. Тому ідеально аби всі без виключення засоби виправлення та ресоціалізації могли б знайти своє практичне втілення під час виконання покарань не лише у вигляді позбавлення волі, але й щодо засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі. А для цього необхідно детально прописати механізм їх впровадження у практичну діяльність та усунути певні законодавчі прогалини.

Узагальнюючи вищевикладене, хотілося б акцентувати, що усі п'ять засобів виправлення та ресоціалізації бажано розмежувати за критерієм ізоляції засуджених, тобто визначити дві групи засобів виправлення та ресоціалізації: одна має застосовуватися до осіб, засуджених до позбавлення волі, а друга – до осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Оскільки, наприклад, такий засіб, як загальноосвітнє та професійно-технічне навчання, суспільно корисна праця можливо віднести лише до першої групи. Самі ж проблеми, що виникають у процесі виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані і з позбавлення волі, є зовсім дослідженими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінально-виконавчий кодекс України (з останніми змінами від 08.03.2011 р.) // Голос України. – 2003. – № 161.

2. Кримінальний кодекс України (з останніми змінами від 08.03.2011 р.) // Голос України. – 2001 – № 107.

3. Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань: затверджена наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань, Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2003 р. № 270/1560.

4. Кримінально-виконавче право України: підручник / [О.М. Джужа, І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб, В.В. Василевич та ін.]; за заг.ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужи. – К.: Атіка, 2010. – 752 с.

5. Осауленко О.І. Диференціація та індивідуалізація виконання кримінальних покарань у виді позбавлення волі / О.І. Осауленко // Проблеми пенітенціарної теорії та практики. – К.: «МП Леся», 2002. – № 7. – С. 60–61.

6. Дані, викладені на сайті ДПтС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kvs.gov.ua/punish/control/uk/.

Подано до редакції 25 листопада 2014 р.